

Türkiye İçin Orta Gelir Tuzağından Kurtuluş Önerileri¹

Hasan ATİK, Department of Economics, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Dokuz Eylül University, Turkey; e-mail: hasan.atik@ogr.deu.edu.tr

Suggestions for Overcoming Middle Income Trap in Turkey²

Abstract

Middle income trap is defined as countries that attains the middle income but could not reach higher income for many years. To overcome the trap necessitates qualified and steady economic growth. In this study, information on middle income trap will firstly be given, then experiences of countries, which overcome the middle income trap, will be investigated and suggestions for Turkey will be presented.

Keywords : Middle Income Trap, Innovation, R&D, University-Industry Collaboration, Human Capital, Value Added.

JEL Classification Codes : O10, O30, O40.

Öz

Orta gelir tuzağı, orta gelir seviyesine erişen ülkelerin uzun yıllar yüksek gelir seviyesine erişememeleri şeklinde tanımlanmaktadır. Tuzağın aşılması nitelikli ve kalıcı bir ekonomik büyümeyi gerektirmektedir. Çalışmada öncelikle orta gelir tuzağı hakkında bilgi verilecek, sonrasında orta gelir tuzağından kurtulan ülkelerin deneyimleri incelenip Türkiye için öneriler sunulacaktır.

Anahtar Sözcükler : Orta Gelir Tuzağı, İnovasyon, Ar-Ge, Üniversite-Sanayi İşbirliği, Beşeri Sermaye, Katma Değer.

¹ Bu makale, Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü tarafından düzenlenen "Prof.Dr. Mehmet Sadık ACAR Bilimsel Araştırma ve Lisansüstü Tez Yarışması-2015"te birincilik ödülüne layık görülmüştür.

² This paper had won the "First Place" in "Prof.Dr. Mehmet Sadık ACAR Scientific Research and Thesis Competition-2015" organized by Dokuz Eylül University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Economics.

1. Giriş

İlk kez Dünya Bankası'nın 2007 yılında sunduğu “Bir Doğu Asya Rönesansı: Ekonomik Büyüme İçin Fikirler” adlı raporda dile getirilen “Orta Gelir Tuzağı” kavramı (Gill ve Kharas, 2007: 17) iktisat literatüründe önemli bir yer edinmiş ve gittikçe daha fazla dikkat çekici ve popüler bir konu haline gelmiştir. Orta gelir tuzağı kavramı; düşük gelir seviyesinden orta gelir seviyesine ulaşan gelişmekte olan ülkelerin, üretim politikalarını düşük katma değere ve ucuz işçiliğe dayandırmalarından ötürü bu seviyede takılıp yüksek gelir seviyesine yükselememesi şeklinde tanımlanmaktadır (Gezer, 2014: 1).

Orta gelir tuzağından kurtulmada başarılı olan ülkelerin deneyimleri incelendiğinde ise en etkili faktörün, teknolojiye dayalı yenilikçi sanayileşme stratejileri olduğu görülmektedir. Teknolojiye ve inovasyona gereken önemi veren bu ülkeler, yüksek beceri gerektiren yenilikçi ürünler üretebilmişlerdir. Bu sayede ekonomik büyüme performanslarını artırmışlar ve yüksek gelirli ülkeler ile rekabet edip orta gelir tuzağından çıkabilmişlerdir. Öte yandan Türkiye, teknolojisini basit tekniklerden öteye taşıyamadığından, rekabet gücünü ucuz işçiliğe dayandırdığından ve Ar-Ge (Araştırma ve Geliştirme) faaliyetlerine yeterli önemi vermediğinden katma değeri yüksek ürünler üretememekte ve üst orta gelir eşiğini aşamamaktadır.

2. Gelir Düzeyi Ölçütleri ve Türkiye

Günümüzde gelir düzeylerinin belirlenmesinde Dünya Bankası'nın kişi başına düşen milli geliri esas aldığı sınıflandırma dikkate alınmaktadır. Dünya Bankası, 2015 yılı verilerine göre, kişi başına geliri 1.045 doların altındaki ülkeleri düşük gelirli; geliri, 1.046 dolar ile 12.745 dolar arasında olan ülkeleri orta gelirli ve geliri, 12.746 doların üzerinde olan ülkeleri yüksek gelirli ülkeler olarak sınıflandırmaktadır. Dünya Bankası, orta gelirli ülkeleri de ikiye ayırmakta ve kişi başına düşen gelirin 4.125 doların altında olduğu ülkeleri alt orta gelirli; bunun üzerindeki de üst orta gelirli ülkeler olarak gruplandırmaktadır. 2015 yılı sınıflandırmasına göre, Türkiye, 10.970 dolarlık kişi başına düşen yıllık ortalama milli geliriyle üst orta gelir seviyesinde bulunmaktadır (The World Bank, 2015a, <<http://data.worldbank.org/country>>).

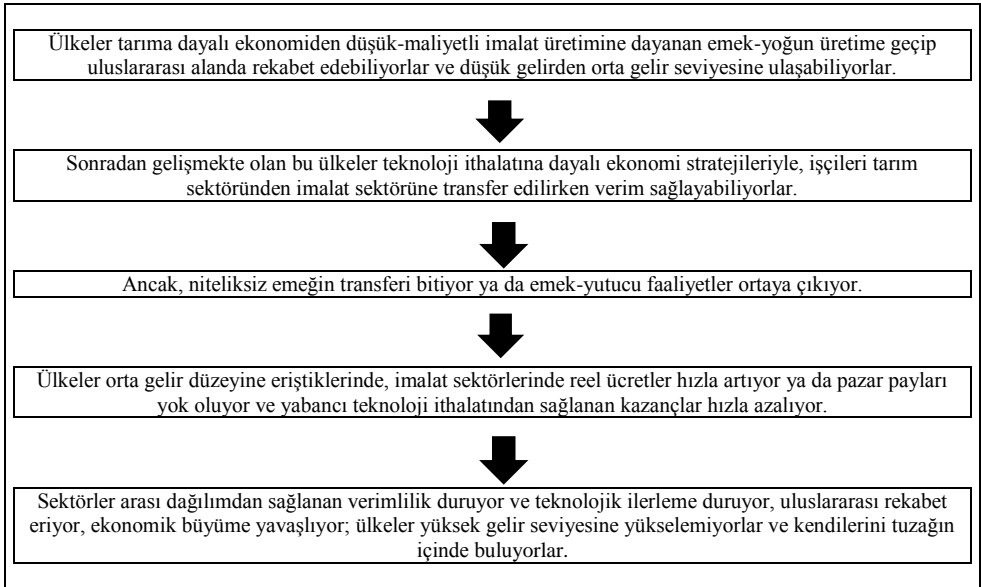
Bu sınıflandırmadaki referans veriler yıllara göre zamanla değişmiş olsa da Türkiye 50 yıldır alt orta, 10 yıldır üst orta olmak üzere 60 yıldır orta gelirli ülkeler sınıfında yer almaktadır. Dolayısıyla 1955'te yer almaya başladığı orta gelir seviyesinde sıkışıp kalan Türkiye'nin, bunca yıldır bir üst seviyeye ulaşamaması, Dünya Bankası sınıflandırmasına göre orta gelir tuzağında olduğunu düşündürmektedir. Türkiye'nin orta gelir seviyesinde en uzun süre kalmış olan üç ülkeden (Bulgaristan ve Kosta Rika ile birlikte) birisi olduğu da ifade edilmektedir (Yeldan vd., 2013: 163).

Tablo: 1
Dünya Bankası Ülke Ekonomileri Sınıflandırması

Ekonomiler	Kişi Başına Düşen Yıllık Ortalama Gelir
Düşük Gelirli Ekonomiler	1.045 doların altı
Orta Gelirli Ekonomiler	1.046 — 12.745 dolar arası
Alt Orta Gelirli Ekonomiler	1.046 — 4.125 dolar arası
Üst Orta Gelirli Ekonomiler	4.126 — 12.745 dolar arası
Yüksek Gelirli Ekonomiler	12.746 dolar ve üzeri

Kaynak: *The World Bank, 2015b.*

Şekil: 1
Orta Gelir Tuzağına Yakalanan Ülkelerin Ekonomilerindeki Süreç

Kaynak: *Gezer, 2014: 46.*

3. Türkiye'nin Orta Gelir Tuzağına Yakalanma Süreci

Türkiye'nin ekonomik büyüme tarihine bakıldığında düşük gelir seviyesinden orta gelir seviyesine geçişinde hızlı bir büyüme sergilediği; ancak orta gelir seviyesinin üst sınırlarına geldiğinde yükselme trendinin sonlanıp daha yatay bir seviyede seyrettiği görülmektedir. Bu büyüme, Türkiye'nin 2005 yılında üst orta gelir seviyesine yükselmesine

neden olmuş; ancak yüksek gelir seviyesine sıçramasına yetmemiştir. Türkiye gibi orta gelir tuzağına yakalanan ülkelerin ekonomik büyüme hızlarını kaybetmelerinin altında belirli sebepler yatsa da yaşadıkları süreci Pierre-Richard Agenor Şekil 1’deki gibi açıklamaktadır (Agenor’dan aktaran Gezer, 2014).

Şekil 1’deki süreci birebir yaşayan Türkiye’nin vasıflı işgücünün artması, ücretlerin de artmasına neden olmuştur. Bu ücret seviyesi, ihracatını ucuz işçiliğe dayandıran ülkelerin ücret seviyesine kıyasla yüksektir. Sürecin bir diğer sonucu olan teknolojik ilerlemenin durması ise Türkiye’de katma değeri yüksek ürünlerin çıkmasına engel olmuştur. Bu iki sebep, Türkiye’nin hem fakir hem de zengin ülkelere karşı uluslararası rekabetini kaybetmesine neden olmuş ve Türkiye kendini tuzağın içinde bulmuştur.

4. Tuzaktan Kurtuluş Yolunda Örnek Alınacak Bir Başarı: Güney Kore

Türkiye’nin orta gelir tuzağı ile karşı karşıya olduğu çok açıktır. O halde çıkış için yapılması gerekenler tartışılmalıdır. Bu sorunla karşı karşıya olan ekonomiler için tek bir çözüm yolu sunmak tabii ki mümkün değildir. Her ülkenin kendine özgü ekonomik, politik, sosyal, kültürel, teknolojik özellikleri vardır. Ancak tüm farklılıklara rağmen tuzaktan kurtulabilmiş ülkelerin tecrübelerinin göz ardı edilmemesi, analiz edilmesi ve bu tecrübelerden ders çıkarılması büyük önem taşımaktadır.

Dünya Bankası tarafından 2012 yılının Şubat ayında yayımlanan “Çin 2030: Modern, Uyumlu ve Yaratıcı Bir Toplumun İnşası” adlı rapora göre, 1960 yılında orta gelir seviyesinde bulunan 101 ülkeden sadece 13 tanesi tuzaktan kurtulup yüksek gelir seviyesine ulaşabilmiştir (The World Bank, 2012). Bu ülkeler; Güney Kore, Japonya, Hong Kong, İsrail, Yunanistan, İspanya, Portekiz, Porto Riko, Mauritius, İrlanda, Ekvator Ginesi, Singapur ve Tayvan’dır (Öz, 2012: 1). Bu ülkeler arasından Güney Kore ekonomisi, başlangıçta Türkiye ile benzer koşullara sahip olduğu için, ders çıkarılmaya en uygun modellerden biridir.

Tablo: 2
Güney Kore İle Türkiye’nin Gelir Seviyesi Karşılaştırması

	Alt Orta Gelirli Ülke Olduğu Yıl	Üst Orta Gelirli Ülke Olduğu Yıl	Yüksek Gelirli Ülke Olduğu Yıl
Güney Kore	1978	1988	2003
Türkiye	1975	2004	–

Kaynak: *The World Bank, 2015a.*

Dünya Bankası'nın yaptığı sınıflandırmaya göre Güney Kore, 1978-1988 arası alt orta gelirli, 1988-2003 arası üst orta gelirli olmak üzere toplam 35 yıl orta gelir seviyesinde yer almış; aynı sınıflandırmaya göre 2003 yılından itibaren yüksek gelirli bir ülke konumuna gelmiştir (Gezer, 2014: 111). Güney Kore'nin bu başarısının altında, teknolojik inovasyona verdiği önem ve Ar-Ge alanlarındaki dikkat çekici gelişimi ile başarılı bir ekonomik kalkınma elde etmesi yatmaktadır. 1980'lere kadar Ar-Ge faaliyetlerine yapılan harcamalar açısından Türkiye'nin bile altında yer edinmiş olan Güney Kore, 1980'lerden sonra bu gidişatı tamamen tersine çevirmeyi başarmıştır. Bu durum sayesinde teknolojik açıdan önemli bir gelişim sağlayıp bilgi yoğun ve ileri teknoloji üretimine dayalı ihracat modellerine yönelmiştir. Beşeri sermayesinin gelişimi ve ekonomik büyümesinin kalıcılığı için eğitime de ciddi yatırımlar harcamıştır. Uyguladığı bu politikalar sayesinde ciddi bir büyüme sağlamış ve yüksek gelirli ülkeler sınıfına dahil olmuştur. Bu süreçte üretim ve ihracatta yüksek katma değer getiren ileri teknoloji ürünlere doğru bir geçiş yakalayan Güney Kore, Türkiye gibi orta gelir tuzağında olan ülkeler için çok önemli bir örnektir. Yarattığı Samsung, Hyundai, LG, Kia, Daewoo, Ssangyong gibi dev markalarıyla günümüzde uluslararası rekabette iddiasını korumaya devam etmektedir (Arslanhan ve Kurtal, 2010: 2).

Türkiye'nin, üretim ve ihracat yapısında ucuz işgücü ve emek yoğun sektörlere dayalı stratejilerini sürdürerek uluslararası rekabet gücünü artırması mümkün görünmemektedir. Küresel pazarlarda rekabetçiliği sürdürülebilir kılmak için Güney Kore gibi patent markalar yaratabilmek gerekmektedir. Bunun için Türkiye'nin de düşük teknoloji yapıdan yüksek teknoloji bir yapıya geçmesi gerekmektedir. Bu yapılanma orta gelir tuzağından çıkış için bir anahtar olacaktır (Arslanhan ve Kurtal, 2010: 15). Bu nedenlerle, Türkiye şartları göz önünde bulundurularak Güney Kore başarısı analiz edilmeli ve benzer bir yapılanma sergilenmelidir. Şüphesiz ki Güney Kore'nin örnek alınması, uyguladığı politikalarından ders çıkarılması Türkiye'nin dönüşüm sürecini hızlandıracaktır.

5. Türkiye İçin Kurtuluş Reçetesi: Ar-Ge, İnovasyon ve Üniversite-Sanayi İşbirliği

Türkiye'nin 2023 yılında dünyanın en büyük 10 ekonomisi arasına girmek amacı ve yüksek teknoloji ürünlerde Avrasya'nın üretim üssü olmak vizyonu ile belirlediği hedeflerden bazıları şunlardır (T.C. Ekonomi Bakanlığı, 2012: 19):

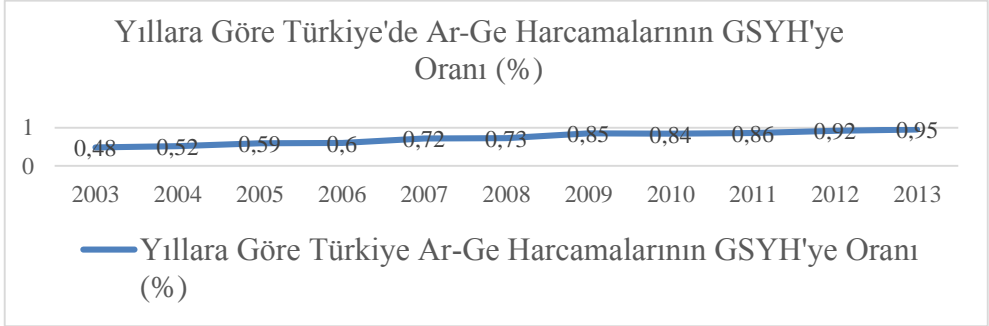
- Kişi başına düşen geliri 25 bin dolar seviyesine çıkarmak,
- Yıllık GSYH (Gayri Safi Yurt İçi Hasıla)'yi 2 trilyon dolara çıkarmak,
- 500 milyar dolarlık ihracat yapmak,

- Dünya çapında tanınan en az 10 marka yaratmak.

Orta gelir tuzağından kurtulmak anlamına gelen bu hedeflerin gerçekleştirilmesinin en önemli yollarından biri, bilgi bazlı, sürdürülebilir, yenilikçi sanayileşme stratejisi uygulamaktır. Dünya’da birçok ülke, bilgi çağının ve küreselleşmenin gereği olan yeni bir sanayileşme stratejisi benimsemiştir. Türkiye’nin de bu gelişmeleri görmezden gelmesi düşünülemez. Bu nedenle, sürdürülebilir olmayan ucuz emeğe dayalı sanayileşme ile yetinmek yerine dinamik rekabet avantajına olanak sağlayan bilgi bazlı, sürdürülebilir, yenilikçi bir sanayileşme vizyonuna sahip olmak gerekir (Erkan vd., 2007: 2). Bu vizyon, kalıcı, nitelikli ve dinamik bir büyümeyi mümkün kılacaktır. Çünkü orta gelir tuzağı her ne kadar niceliksel açıdan açıklansa da ortaya çıkan durum, dolar cinsinden bir ölçüm sorunu olmayıp daha ziyade teknolojik gelişme ve bunun getirdiği ileri teknoloji ihracı, vasıflı işgücü ve sağlam yapısal politikalarla aşılabilen bir durumdur (Çaşkurlu ve Arslan, 2014: 72). Türkiye’nin sürdürülebilir bir ekonomik büyüme sağlaması ve dolayısıyla orta gelir tuzağından kurtulması için para politikası dışında verimliliği artırıcı, bilgiyi katma değeri yüksek ürün ve hizmetlere dönüştürebilen araç ve sistemler geliştirmesi gerekir. Bu araçların en başında ise Ar-Ge ve inovasyon gelmelidir (Temel vd., 2013: 177).

OECD (Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü) ve Avrupa Komisyonu tarafından hazırlanan ve TÜBİTAK (Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu) tarafından Türkçe’ye çevrilen Oslo Kılavuzu’nda inovasyon şu şekilde tanımlanmaktadır: “İşletme içi uygulamalarda, işyeri organizasyonunda veya dış ilişkilerde yeni veya önemli derecede iyileştirilmiş bir ürün (mal veya hizmet) veya süreç, yeni bir pazarlama yöntemi ya da yeni bir organizasyonel yöntemin gerçekleştirilmesidir” (Oslo Kılavuzu, 2005). Bilginin ekonomik ve toplumsal değere dönüştürülmesi olarak adlandırılan inovasyon, tek bir aktöre değil, birden çok aktöre bağlıdır ve bu aktörler birbirleriyle uyum içinde olmalıdır (Mutioğlu ve Gözgülü, 2013: 112). Teknolojik inovasyon elde etmek için en önemli aktör Ar-Ge faaliyetleridir (Erkan vd., 2007: 115). Ar-Ge faaliyetleri, bilginin üretime dönüştürülmesinde büyük önem taşımaktadır. Türkiye’nin, orta gelir tuzağından kurtulma amacıyla, bilgi toplumu yönünde büyüme stratejisi belirleyen gelişmiş ülkeleri örnek alarak teknoloji üretecek Ar-Ge merkezlerine olan desteğini artırması gerekir (Erkan vd., 2007: 9).

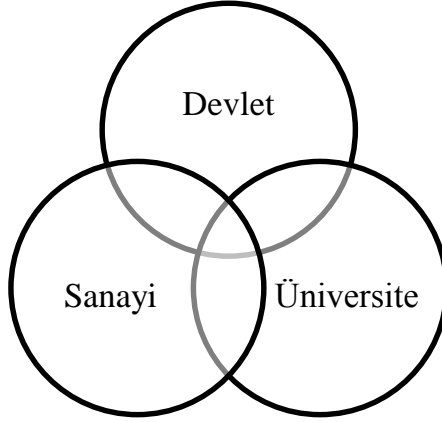
Şekil: 2
Yıllara Göre Türkiye’de Ar-Ge Harcamalarının GSYH’ye Oranı

Kaynak: TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu), 2014.

Ar-Ge harcamalarının GSYH’ye oranı, bir ülkenin bu dönüşüme verdiği önemi gözler önüne sermektedir. Türkiye’nin Ar-Ge’ye verdiği önem, Şekil 2’de görüldüğü üzere olması gerekenin altındadır. Orta gelir tuzağından kurtulmak için sıçramak istediğimiz yüksek gelir seviyesindeki ülkelerde bu oran %3-5 seviyesindedir. Şu anda yüksek gelirli ekonomi seviyesinde yer alan birçok ülkenin Ar-Ge ve inovasyona büyük miktarlarda yatırım yaptıkları görülmektedir. Örneğin Finlandiya, Ar-Ge faaliyetlerine yaptığı desteklerle bilişim teknolojileri sektörünü, ülke ekonomisinin itici gücü haline getirmiştir. Bu sayede güçlü bir ekonomi ve yaşam seviyesi yüksek bir toplum yaratmayı başarmıştır. Finlandiya bu gelişme ile 1980’lerde ortalama 10.000 dolar olan kişi başına düşen gelirini günümüzde yaklaşık 50.000 dolar seviyesine çıkarabilmiştir (Erkek, 2011: 9). Diğer yandan, incelediğimiz Güney Kore ve Finlandiya gibi ülkeler, eğitim ve üniversite-sanayi işbirliğine de Ar-Ge ve inovasyon üzerindeki çok yönlü olumlu etkisi nedeniyle gereken önemi vermeyi ihmal etmemektedir.

Şekil: 3
Üniversite-Sanayi-Devlet İşbirliğinde Üçlü Sarmal Modeli

Kaynak: Etzkowitz ve Leydesdorff, 2000: 111.

Üniversite-sanayi işbirliği ve üniversiteden sanayiye teknoloji transferi, orta gelir tuzağından kurtulan ülkelerin küresel pazarda rekabet gücünü yükselten önemli bir unsurdur. Bu işbirliği sayesinde üniversitelerde üretilen bilginin, sanayinin deneyim ve finansman gücü ile bütünleşerek ekonomik bir değere dönüştürülmesi hedeflenmektedir. Nitekim üniversitelerde ve teknoparklarda yapılan projelerin, patent sayısının artması ve patentlerin ticarileştirilerek katma değeri yüksek ürünlere dönüşmesi sonucunda teknolojik gelişme ve ekonomik büyümeyi hızlandırdığı bilinmektedir. Üniversite-sanayi işbirliği ile beraberinde getirdiği teknoloji üretimi ve teknolojinin transferi çok sayıda ülkenin bilgi tabanlı ekonomiye geçişinde önemli katkı sağlamıştır. Orta gelir tuzağından kurtulması gereken Türkiye'nin üniversite-sanayi işbirliğinin ulusal ekonomi üzerinde yarattığı pozitif etkileri göz ardı etmemesi, verdiği önemi artırması gerekmektedir (Temel vd., 2013: 178-179).

6. Sonuç

Günümüzde ülkelerin gelişmişlik düzeyleri kişi başına düşen gelir düzeylerine göre belirlenmektedir. Bu kritere göre Türkiye, uyguladığı düşük katma değere dayalı üretim politikaları sayesinde 1950'lerde düşük gelirden orta gelir seviyesine yükselebilmiştir. Fakat uygulanan bu politikalar, Türkiye'nin belli bir gelir düzeyine ulaştıktan sonra ekonomik büyümesinin durgunlaşmasına neden olmuştur. Uzun yıllar bu seviyede takılı kalan ve dolayısıyla orta gelir tuzağı ile karşı karşıya olan Türkiye'nin tuzaktan kurtulabilmesi için

artık yüksek katma değerli üretime yönelik yenilikçi sanayileşme politikalarını hayata geçirmesi gerekmektedir.

Türkiye'nin bu amaç doğrultusunda, eğitim yapısını, beşeri sermayesini, işçi niteliğini inovasyona yönelik geliştirmesi ve ileri teknoloji üretimi amacıyla Ar-Ge yatırımlarını, üniversite-sanayi işbirliği ilişkisini artırması gerekmektedir. Bu gelişmeler sayesinde modern hizmet ve imalat sanayinde yüksek katma değerli ürünlerin üretimini gerçekleştirebilecek altyapı sağlanmış olacaktır. Türkiye, bu yapısal dönüşüme uygun atılımları uyguladığı takdirde aşırı ithalat bağımlılığından kurtulabilecek ve emek yerine sermaye kullanımına dayalı üretim yapısından vazgeçebilecektir. Bu sayede küresel rekabette iddialı olacak nitelikli bir ekonomik büyüme performansı sergileyip yüksek gelir seviyesine ulaşabilecek ve orta gelir tuzağından kurtulabilecektir.

Türkiye'nin son yıllardaki büyüme oranlarına bakıldığında, orta gelir tuzağından kurtulması şimdilik pek mümkün görünmese de risk altında olan her ülke gibi, uzun dönemde tuzaktan kurtulmayı hedeflemesi gerekmektedir. Bunun için bilgi çağına uygun olan yenilikçi politikalar benimsendiğinde gelir düzeyinin yanı sıra toplumun üretkenliği ve kalitesi de artacaktır. Bu ilerleme, hem Türkiye'nin toplumsal refah seviyesini hem de yabancı ülkelerin Türkiye'ye bakış açısını değiştiren bir gelişme olacaktır.

Kaynakça

- Arslanhan, S. & Y. Kurtsal (2010), “Güney Kore İnovasyondaki Başarısını Nelere Borçlu? Türkiye İçin Çıkarımlar”, *TEPAV Politika Notu*.
- Çaşkurlu, E. & C.B. Arslan (2014), “Orta Gelir Tuzağından Çıkışa Odaklanma: Ürün Tuzağı (Ürün Boşluğu) ve Demiryolu Taşımacılık Sektörü”, *Maliye Dergisi*, 167, 71- 92.
- Erkan, H. & Y. Uysal & C. Erkan & M. Çetinkaya & S. Şanlısoy & N.E. Başer & K.E. Afşar & Ü. Aydın (2007), *Türkiye İçin Bilgi Bazlı Sürdürülebilir Yenilikçi Sanayileşme Stratejisi*, EĞİAD, İzmir.
- Erkek, D. (2011), *Ar-Ge, İnovasyon ve Türkiye*, <<http://geka.org.tr/yukleme/dosya/16f80581dc639ad5f68c7f3b891eccd0.pdf>>, 07.05.2015.
- Etzkowitz, H. & L. Leydesdorff (2000), “The Dynamics of Innovation: from National Systems and Mode 2 to a Triple Helix of University-Industry-Government Relations”, *Research Policy*, 29(2), 109-123.
- Gezer, M.A. (2014), “Gelir Tuzakları ve Türkiye'nin Orta Gelir Tuzağına Yakalanma Riski”, *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Dumlupınar Üniversitesi, Kütahya.
- Gill, I. & H. Kharas (2007), *An East Asian Renaissance Ideas For Economic Growth*, The World Bank, Washington DC.

- Mutioğlu, H. & F. Gözğü (2013), "Küreselleşme Çağında Bilgi Ekonomisindeki Yeni Gelişmeler ve Rekabet Gücü", içinde: M. Ural & D. Seymen & A. Abuk Duygulu (ed.), *Türkiye Ekonomisinde Dönüşüm ve Yeniden Yapılanma Arayışları*, 1. Baskı, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir, 109-131.
- Öz, S. (2012), "Orta Gelir Tuzağı", Koç Üniversitesi-TÜSİAD Ekonomik Araştırma Forumu *Politika Notu*, 12-06.
- Temel, S. & R.C. Akdeniz & F. Vardar Sukan (2013), "Bilgi Tabanlı Ekonomiler Yaratmada Üniversitelerin ve Üniversite Sanayi İşbirliğinin Yeri ve Önemi", içinde: M. Ural & D. Seymen & A. Abuk Duygulu (ed.), *Türkiye Ekonomisinde Dönüşüm ve Yeniden Yapılanma Arayışları*, 1. Baskı, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir, 177-192.
- Türkiye İstatistik Kurumu (2014), *Araştırma-Geliştirme Faaliyetleri Araştırması, 2013*, <<http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=16163>>, 08.05.2015.
- Yeldan, E. & K. Taşcı & E. Voyvoda & M.E. Özsan (2013), *Orta Gelir Tuzağından Çıkış: Hangi Türkiye? Cilt 2: Bölgesel Kalkınma ve İkili Tuzaktan Çıkış Stratejileri*, TÜRKONFED, İstanbul.
- T.C. Ekonomi Bakanlığı (2012), *2023 Türkiye İhracat Stratejisi ve Eylem Planı*, <[http://www.sasad.org.tr/uploaded/2023_ihracat\(3\).pdf](http://www.sasad.org.tr/uploaded/2023_ihracat(3).pdf)>, 09.05.2015.
- The World Bank (2012), *China 2030: Building a Modern, Harmonious, and Creative Society*, <<http://www.worldbank.org/en/news/feature/2012/02/27/china-2030-executive-summary>>, 08.05.2015.
- The World Bank (2015a), <<http://data.worldbank.org/country>>, 08.05.2015.
- The World Bank (2015b), *Country and Lending Groups*, <<http://data.worldbank.org/about/country-and-lending-groups>>, 08.05.2015.
- TÜBİTAK (2005), *Oslo Kılavuzu*, <http://www.tubitak.gov.tr/tubitak_content_files/BTYPD/kilavuzlar/Oslo_3_TR.pdf>, 08.05.2015.